

יד ושם
רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

מנהל חברה זמורה

חג המנוחות
60 שנה ללודרות ישראל

משרד ראש הממשלה
משרד לענייני גמלאים | משרד החינוך

"לדורות"

סיפוריהם של ניצולי השואה החיים בישראל שאלון לרישום קורות ניצולת השואה

איסוף סיפוריהם של ניצולי השואה הוא אחד המרכיבים החשובים ביותר בשימור הזיכרון ובהנחלתו לדורות הבאים. המידע על קורותיהם של ניצולי השואה חיוני מאוד לחוקרים כמו גם לבני הדורות הבאים שכן בעזרתו יוכלו להכיר את אוסף הסיפורים הפרטיים המרכיב את התמונה הרחבה. לסיפור האישי שלכם יש אפוא חשיבות לאומית, מחקרית וחינוכית. אוסף הסיפורים יעלה לאתר אינטרנט מיוחד במסגרת פרויקט לציון 60 שנה למדינת ישראל. אנו מודים לך מראש על הנכונות לשיתוף הפעולה.

שם משפחה ושם פרטי נכון להיום

שם משפחה: אֵלְקִיס	שם פרטי: שלמה
---------------------------	----------------------

פרטים אישיים לפני השואה ובמהלכה

שמות ומקומות יש לרשום בדפוס - גם בלועזית במקומות המסומנים

שם משפחה לפני/בזמן המלחמה: אֵלְקִיס		שם פרטי ושם נעורים: כ'ט
שם פרטי לפני/בזמן המלחמה: שלמה		תאריך לידה: 20.6.1935
מקום לידה (ישוב, מחוז): נובוסליצ'ה		ארץ לידה: רוסיה
שם פרטי של האב: דב		שם פרטי ושם נעורים של האם: דבורה
שם פרטי של האישה/הבעל (אם נשוי/נשואה לפני המלחמה): חנה		שם נעורים של האישה: חנה
מקום מגורים קבוע לפני המלחמה (ישוב, מחוז): ישראל		ארץ מקום המגורים: ת"א
השכלה/תואר אקדמי לפני המלחמה:		מקצוע לפני המלחמה:
מקום מגורים בזמן מלחמה (ישוב, מחוז, ארץ):		
האם היית בנטאות? אילו?		
האם היית במחנות? אילו? דאנקאווא (טרנסניסטריה) דבני ברק, קראשין, קרית		
מקום השחרור: אמ"ת (אמריקה)		
האם שהית במחנה עקרים? איזה?		לאן הלכת/חזרת לאחר השחרור (ציין מקום)? דסיבאט אמת ואלוה
מקומות/מחנות בדרך לארץ: אקדמי, וואלנס, זוא, יסוא		שנת העלייה: 7/1946
		שם האנייה: הזנה

(זכרונות מן הגירוש לטרנסניסטריה, בהיותו כבן שש שנים)

נולדתי ברומניה, חבל בסרביה, בעיר נובוסליצה. לסבא וסבתא נולדו כ - 13 ילדים, מהם נשארו כיום 8. אבי היה הבכור.

היינו בבית שלושה ילדים: אני - הבכור, אחי מאיר, הצעיר ממני ב - 14 חודש, ואחותי הקטנה רבקה'לה, שנפטרה בדרך לטרנסניסטריה מדיזנטריה. עלינו ארצה בשנת 1946, ועל-כך אספר בהמשך.

הייתי אז ילד קטן, ואינני זוכר הרבה. רוב מה שאספר פה - שמעתי מאמא, שסיפרה הרבה על התקופה ההיא. בכל זאת - תמונה אחת חקוקה בזכרוני מאז: אחרי שכבר היה פוגרום קשה בעיר - שאותו ערכו שכנינו הרומנים - רדפו אחרי אחי עם סכין ביד, ואמא רצה אחריו ותפסה אותו, והצליחה להכניס אותו הביתה ולהציל אותו.

אז הגלו את רוב אנשי העיירה לטרנסניסטריה (את מי שלא הצליח לברוח בזמן), שזה מעבר לדנייסטר, באוקראינה. מי שביצע את הגירוש - היו הרומנים. היינו שיירה ארוכה של יהודים, ועלינו שמרו כמה חיילים רומנים. הגענו ליידיניץ, ששם ריכזו את יהודי-הסביבה, ומשם שלחו אותנו הלאה. המשכנו ברגל דרך יערות, ללא מזון במשך זמן-רב. בלילות היינו ישנים ביער. וכך, במסע תלאות, כשאני הולך עם המבוגרים ברגל - (לא רציתי שיקחו אותי על הידיים) - ואת אחי הצעיר לוקחים על הידיים בתור: פעם אבא - ופעם אמא. המשכנו. הבנתי בחוש - שיש משהו נורא. את זה אתה קולט - ואתה בפאניקה... נשמעת יריה - ואתה בפחד... ובכל זאת - השתדלתי לא להכביד. הייתי ילד - והלכתי ברגל הרבה קילומטרים. אני חושב - אולי 40 ק"מ ביום. אני זוכר - שתמיד אמא האיצה בנו ללכת מהר, כמה שיותר קדימה, כי היה ידוע, שהיו עוצרים את החלק האחורי של השיירה ואומרים: "תחכו לשיירה הבאה". אך מיד הבינו אנשי-השיירה, שמי שנשאר מאחור - מוצא להורג...

אמא שלי - היה לה אינסטינקט מאד מפותח, והיא ידעה להסתדר במצבים קשים. באחד הימים עצרו אותנו מאחור - ואז אמי ניגשה לאיזה רומני, ואמרה לו: "תשמע, אני גויה. התחתנתי עם היהודי הזה, ואני מבקשת ממך, שתתן לו הוראה לבוא אתי כמה שיותר מהר קדימה". הרומני הכה את אבי בקת הרובה, כדי שילך קדימה, למרות שאבי הלך באי-רצון, כי הוא ראה איך הרומנים תופסים בזקן של הדוד שלי ומורטים לו את הזקן עם העור... אבא קפא במקומו, לא רצה לזוז - אבל בכל זאת הוא הלך קדימה. אמי מספרת, שבדרך פגשה גוי אחד, שנתן לה כיכר לחם ואמר: "תלכו. אלוהים עמכם". היא טוענת - שזה היה, כנראה, מלאך מן השמים, שהנחה אותה ללכת קדימה (היא היתה מאד מאמינה). ובאמת - רצנו קדימה כל-כך, עד שהגענו לשיירה, הדבקנו אותה, ומאז השתדלנו להיות כמה שאפשר בראש השיירה.

כך הלכנו, עד שהגענו לעיר ברשאד (BERSHAD). זו היתה עיר המחוז, ומשם פוזרו היהודים לעירות ולכפרים שבסביבה. אותנו הביאו לכפר שנקרא "קרואנובקה"

(KRUSHANOVKA), שהיה מרוחק מברשאד בערך 10 - 12 ק"מ. בברשאד עצמה, היה הריכוז הכי גדול של היהודים.

בקרושנבקה, הכניסו את כולנו לתוך איזה מקום גדול, שכנראה שימש לפני-כן למשהו משותף - אולי דיר חזירים, או אורווה לסוסים. מין לאגר כזה. היה שם מאד קשה. לא היה אוכל, והיה קר מאד. פיזרו שם קש על הרצפה - ועליו ישנו היהודים. הרבה יהודים שלא היו חזקים - מתו שם. אני זוכר - איך כל יום היו מוציאים גוויות החוצה... היה פחד גדול, למרות שהכפריים התייחסו אלינו לא רע - אבל מדי-פעם היו מגיעים לכפר אוקראינים - שקראו להם "ולאסובצים" - והם שיתפו פעולה עם הגרמנים. הם באו במיוחד כדי לפרוע ביהודים. היו באים בערב רכובים על הסוסים שלהם, ואפילו לא ירדו מן הסוסים. מוציאים חלק מן האגשים החוצה - מעמידים אותם בשורה לפני הכניסה - ושואלים שאלות. ועם כל שאלה - הצלפה! במקל, או בשוט של הסוסים שלהם. לפעמים היו לוקחים כמה מן היהודים משם, כנראה לחסל אותם... אמנם אנחנו - הילדים - לא יצאנו החוצה באותו זמן - אבל כיוון שהמקום לא היה סגור - ראינו הכל. אני זוכר איך אבא שלי חוטף מכות רצח בראש - ושותק... כל פעם היו באים בהאשמות אחרות - ומכים ביהודים. ולא היה לאן לברוח... בברשאד היה ריכוז ענקי של יהודים. אמנם - המרחק בין קרושנבקה לברשאד לא גדול - והיתה תנועה ביניהם - אבל אי-אפשר היה לצאת הלאה. ככה זה הלך שמה...

בתקופה הראשונה הזאת, שנמשכה בערך שנה - שכבנו על הקש שעל הרצפה, וסבלנו מדיזנטריה ומכל מיני מחלות. אחי סבל במיוחד, ואני זוכר שהוא איבד את הכושר ללכת, והיה זוחל על הרצפה. גם אחר-כך - לקח לו הרבה מאד זמן עד שהתחיל ללמוד ללכת מחדש. גם לאבי קפאו כמה אצבעות ברגל - והיה צריך לחתוך. לא היה במה להבעיר אש, לא היה במה להתכסות. היינו שוכבים צפופים, אחד ליד השני, מתכרבלים ומתכסים בכל מה שיש. גם במשך היום - היינו לבושים בכל מה שיש.

במשך הזמן - נהיינו אטומים לכל המראות שמסביב. ראיתי איך מוציאים כל הזמן גוויות החוצה - וידעתי במה מדובר - אף על-פי שהייתי ילד קטן, ידעתי שהאגשים האלה מתו. לא כיסיתי את העיניים, גם לא בכיתי. קיבלתי את זה - וזהו. נאטמתי. אני חושב, שנהייתי מבוגר בגיל צעיר - בגלל הדבר הזה.

אני זוכר, שבאותו זמן השתדלתי מאד לא להקשות על ההורים. להיות בסדר. בלי דרישות מיוחדות, ובלי להתנגד לכל מה שאמרו לי. לא בכיתי, לא צעקתי. הייתי שקט לגמרי. אני זוכר שהשתדלתי מאד לא לבקש אוכל, למרות שהייתי רעב - אבל ידעתי שאין. זאת תגובה של מבוגר - לא של ילד קטן.

זכור לי, שיום אחד באו הרומנים ואמרו (בשם הגרמנים), שיקחו את הילדים, וישלחו אותם לפלשתינה. ובאמת - לקחו את הילדים משם. אבל אמא שלי החליטה - שאת הילדים שלה היא לא שולחת! היא אמרה: "מה שיהיה אתנו - יהיה אתכם!". האינסטינקט שלה אמר לה - לא לשלוח את הילדים. ונשארנו - אני ואחי - בין מעטים ביותר מן הילדים שנשארו שם. והיום - אין הרבה אנשים, שיכולים היום לספר על קרושנבקה. אמא טענה - שרק אנחנו

נשארנו בחיים מבין הילדים. אני מניח - שהיו עוד ילדים שלא נשלחו - אבל רוב הילדים נלקחו, ושמענו שהם נשלחו ישר למשרפות - או שחוסלו בדרך... ככה עברו הימים.

את הגרמנים ראינו כמה פעמים, כשעברו שמה, אבל הם לא היו בכפר כל הזמן. ובכל זאת - היהודים נשארו במקום ולא ברחו. כנראה לא היה לאן לברוח, ואם היו בורחים - בוודאי היו מחכים להם בדרך הרומנים, או הגרמנים.

כעבור כשנה - המצב השתפר. הוולאסובצים הפסיקו לבוא. היו פחות אנשים בלאגר שלנו, (כי מתו...) ואמא שלי - שהיתה מאד אנרגטית - לקחה יוזמה, והתחילה לפעול להטבת התנאים. אפשר לומר, שהיא ממש הצילה אותנו - כי אבא כבר היה, באיזה שהוא שלב - אפאתי, וכאילו השלים עם רוע הגזרה. אבל לא אמא! היא הלכה לבתי-האיכרים בכפר, והשכירה עצמה לעבודות שונות, כמו כביסה - או כל מה שהיה צריך. היא לא התביישה לבצע שום עבודה. בתמורה לעבודתה - הביאה לנו לחם. הכפריים האוקראינים הפשוטים - אפשר לומר שהם הצילו אותנו. הם היו, בסך הכל, אנשים טובים. הם קיבלו מאיתנו עבודה - ובתמורה - התחלקו איתנו במה שהיה להם.

אחר-כך אבא קצת התאושש, ואמא דחפה אותו שיתחיל לעשות סבון - דבר שהוא ידע לעשות עוד קודם לכן. (מרתחים חלב של בעלי-חיים עם סודה קאוסטית, ואחר-כך מקררים וחותכים לגושי-סבון). אז אבא עשה סבון - ואת הסבון הזה אמא מכרה לאנשי-הכפר, ובתמורה - קנתה מצרכי-מזון. או, שהיא הלכה יחד עם עוד יהודי לברשאד (מרחק של 10 - 12 ק"מ), והחליפה שם את הסבון בסוכר, או בקמח, או פרודוקטים אחרים. לפעמים היא לקחה איזה חפצים שעוד היו לנו - וגם אותם החליפה בברשאד בסחורות שהיו נחוצות לנו. ביחוד אני זוכר, איך הם היו מביאים שקי-סוכר על הגב מברשאד. זה לא היה קל...

אגב, כיון שלא היה בקרושנבקה עיתון, או רדיו, מי שהלך לברשאד "העיר הגדולה" - היה מקור ידיעות לכל היהודים. אני זוכר, איך כולם מתאספים מסביב לאדם שהגיע עיף מן הדרך - והוא צריך לספר לכולם מה הוא ראה ומה הוא שמע, ואת מי הוא ראה ואת מי הוא הכיר. יום-יום היו הסיפורים האלה: "פגשתי את ההוא, וראיתי כך וכך", אלה היו הידיעות היחידות שהגיעו אלינו.

עוד יוזמה של אמא: היא הכינה בעצמה לבנים מבויץ ומתבן, ובתוך השטח הגדול של הלאגר שבו גרו כל היהודים - היא הפרידה עבורנו מין חדרון. שם היא גם בנתה תנור. בתנור הזה הבעירו אש בעזרת עצים שהבאנו מן היער, ובסוף התקופה גם אפו לחם. אז היה לנו לחם - וגם חם מן התנור. כך יכולנו לעבור את החורף בצורה יותר קלה - לעומת החורף הראשון, שהיה ממש נוראי.

אני זוכר, שאמא כל הזמן דאגה לאחי הקטן. הוא הגיע ממש לשפל: רגליו היו צמוקות, והוא כמעט מת מחוסר מזון. מסביב יהודים מתו - והיא טיפלה בו, והאכילה אותו, וממש בכוח החזירה אותו לחיים!

באותה תקופה, כשכבר היה יותר קל - אני זוכר את עצמי כילד - שהתחברתי עם ילד אחד, גוי. זה היה בתקופה, שליהודים כבר היו יחסים לא רעים עם האיכרים בכפר. הכנסיה היתה על גבעה. שפכו עליה מים, ומהגבעה עד הנחל היה אפשר לרדת במחליקיים, ומשם להמשיך לרוץ מן התנופה של הירידה. אני זוכר את עצמי כילד קטן עושה את זה - ומאד מצליח. זה הזכרון הטוב שיש לי מן הכפר ההוא.

חוץ מזה, אני זוכר שבקיץ היינו הולכים לנחל. בנחל היו הרבה צדפות, ממש בחצי המטר הראשון, ואמא שלי היתה אוספת צדפות - ועושה לנו מהן מרק. המרק היה מאד טעים. צריך לזכור - שלא היה לנו משהו אחר לאכול, וכל אחד השתדל לאכול מכל-הבא-ליד. בכפר היה הרבה כרוב וסלק. זה מה שהיה שם, והצדפות. כולם היו אוספים את הצדפות ואוכלים אותן.

אז, כשהולאסובצים כבר לא באו, וגם הרומנים לא רדו בנו, ונשארנו רק עם הכפריים - אז התחילה תקופה של פריחה. למדנו בבית-הספר שלהם. הייתי בכיתה הראשונה יחד עם בני הכפר. זו היתה כיתה מעורבת של מבוגרים וצעירים - כולם ביחד. ישב על ידי בחור בן 17, והמורה אמרה לו: תלמד מן הדי'ובצ'יק הזה. איך הוא כותב יפה! אני - הייתי צריך ללמד אותו! הקליטה שלי היתה, כנראה, יותר טובה מזו שלו. אני הייתי ילד טוב כזה, לא הייתי שובב. הייתי שקט, מאד ממושמע. אהבתי ללמוד, והשתתפתי בכל מה שעשו בכיתה. איבני זוכר, שהיתה בבית-הספר איזו שהיא התייחסות לרדיפות היהודים ולמלחמה. התייחסו לנושא הלימודים בלבד. אמנם, קראו לנו ז'ידובצ'ים, ולמבוגרים קראו ז'ידים - אבל זה לא היה כינוי גנאי - זה היה פשוט השם שנדבק ליהודים, ולא היתה לו שום קונוטציה שלילית.

אחרי הלימודים - התרוצצנו בפאתי-היער. שיחקנו בחבורות עם הילדים הגויים. את המשחקים היינו עושים בעצמנו. למשל: כדור מסמרטוטים, או שיחקנו במקל שזרקנו אותו למרחקים, או קלאס. כל המשחקים היו תוצרת-עצמית. מה שלא עשינו בעצמנו - לא היה. אני זוכר, שאהבתי לעשות לבד חלילים וצפצפות. גם אהבתי לעשות רוגטקות, ודברים כאלה. לפעמים שיחקנו גם מחבואים. לפעמים שיחקנו קבוצה נגד קבוצה - כשה"רעים" הם הגרמנים. כי בסוף שנאנו כולנו ביחד את הגרמנים.

לפעמים הייתי יוצא אתם למרעה עם הפרות. לא הייתי מקבל אחריות - אלא משתתף עם הילדים האחרים. היינו יוצאים לכוון העיר - במרחק של קילומטר בערך - שם היה המרעה. מה שלא היה מעובד - היה מרעה. אבל רוב השטחים היו מעובדים. אני זוכר אותם שמה. מדי-פעם הם נעמדו ביחד ורקדו, או שעמדו ושרו ביחד בעיגול. אבל כשהחשיך - אוטומטית היינו צריכים להגיע חזרה למשפחה. למעשה - ההורים ידעו איפה אנחנו נמצאים בכל רגע ורגע. בייחוד אמא - היא היתה שואלת כל הזמן מה קרה, ואיפה הייתם, ומה עשיתם? היא דאגה שידברו ושיספרו לה, גם מה למדנו בבית-הספר. היא, בכלל, דיברה הרבה, וכל מה שהיא חשבה - מיד הוציאה החוצה. היא היתה דומיננטית בכל התחומים - וגם בדיבורים. ההורים דאגו שלא נהיה במרחק גדול מן הבית - אבל לא אמרו לנו מה לעשות ומה לא. אפילו לא אמרו לא לאכול אצל הגויים - למרות שרוב היהודים היו, כמובן, דתיים. אבל מצב המזון היה כזה - שלא יכלו להרשות לעצמם לא לאכול משהו. אני זוכר שדווקא כן אכלנו אצל

הגויים! לא הרבה פעמים - אבל לפעמים. ואף אחד לא הזכיר את זה לרעה - כי פשוט לא היתה ברירה אחרת.

לפעמים היינו הולכים ביחד אל היער וקוטפים פטל, או אוכמניות. היה מאד נחמד ביער הזה. הוא השאיר עלי ריחם יוצא מן-הכלל. אם אהבתי משהו בכפר הזה - זה היה היער והנחל. גם אל הנחל היינו הולכים הרבה. שם למדתי לשחות, וגם אחי. אני זוכר, שפעם זרקו את אחי לנחל הזה - ואמא מאד נבהלה: "מה יהיה?" אבל הוא פשוט שחה...

אבא היה מלמד אותנו עברית. הוא ידע עברית, לקרוא קצת תורה ולהתפלל, והוא היה יותר בכון הזה. לא כל-כך התעניין מה בדיוק עשית כל יום, או מה היה הקשר שלך עם ילד זה או אחר. אבא דאג בייחוד לצד החינוכי. אגב - כך היה נהוג אז בכל המשפחות. כלומר - אל אבא לא היו ניגשים לשאול שאלות. היה צריך לחכות שהוא יפנה אליך.

הבתים בכפר היו נקיים מאד, והקירות מסויידים יפה. מבפנים הם היו מקושטים בקישוטים תוצרת-עצמית, עבודות-נייר שהם תלו על הקירות (כמו שאנחנו עושים בסוכות). הם התחרו ביניהם - אצל מי יותר נקי ויותר יפה! בכניסה - היו להם חביות עם מלפפונים-חמוצים וי"ש. המיטות היו מיטות כאלה של כפריים. כל הכפר היה בנוי מסביב לדרך הראשית, שהיה דרך-בוצית ולא כביש אספלט. בין בית לבית היה מרחק-מה. הכניסה לבתים, היתה די דומה בכולם: היא היתה מרוצפת באבנים גסות, שהובאו מן הנחל. הבתים היו בקתות-בוץ. זכורים לי רק שני בתים בנויים ממש - הכניסה ובית-הספר. הנחל היה ממש ליד הכפר, והתרחצו בו. יום אחד בשבוע - הלכו כולם אל הנחל לכבס את הבגדים. היו באים עם קרשים כאלה ועם הסבון שקנו אצל האבא שלי - וכיבסו. הם היו מאד נקיים, ותמיד הלכו בבגדים לבנים, פשוטים, תוצרת בית. גם את הנעליים הם היו עושים לבד. מין נעלי-עור עם שרוכים, שקראו להם "אוקינצ'יס". האנשים האלה היו באמת אנשים חמים. מאד פשוטים. שורשיים כאלה... הכל ראשוני אצלם. הם היו באמת בסדר. הם היו מדברים אוקראינית, ואני זוכר שלמדתי לדבר בשפתם, ובסוף דיברתי כמעט חופשי. משהו מזה אני עוד זוכר היום - אבל מעט מאד.

אני זוכר, שפעם - החבר שלי שיחק בחוץ (במקרה לא הייתי על ידו באותו זמן), והוא מצא משהו - כנראה זאת היתה פצצה. זה התפוצץ - והרג אותו! נכנס באוזן האחת - ויצא בשניה! אני לא יכול לשכוח את זה... בכיתי בכי גדול מאד כשזה קרה. זה היה החבר שלי, ששיחקו תמיד יחד. ולמרות שידעתי שהוא גוי ואני יהודי, וגם הוא ידע - בכל זאת היינו חברים. הרשו לי ללכת ללוויה שלו, ואני זוכר, שבלוויה הם עשו חגיגה גדולה עם אוכל, ואני השתתפתי איתם. זאת היתה אחת הפעמים היחידות, שאני זוכר שהוצאתי את הרגשות שלי החוצה. בדרך כלל הייתי מופנם מאד, והדחקתי הכל פנימה. אני חושב, שזאת היתה מין צורת הגנה עצמית.

מי שהיה יותר טובב-ממני - היה אחי הצעיר. הוא העיז לנסוע אל השדה עם הילדים הגויים. אחד הגויים אהב אותו במיוחד, והוא היה נוסע איתו לשדה, והולך עם הילדים שלו. יום אחד, הגוי שם את אחי בתוך שק, בעגלה מאחור. הוא בא אלינו ושאל אותנו: מה אתם חושבים - מה יש לי בשק הזה? אף אחד לא ידע לומר. אז הוא אמר: "יש לי מאלינקי

ז'ידובצ'יק!" ואחי יצא מתוך השק, ושניהם היו מאד מרוצים. (מאלינקי ז'ידובצ'יק - זה "יהודון קטן". אנחנו לא נעלבנו כשכינו אותנו ככה. זה היה השם שלנו בכפר - לא אמירה של עלבון).

אני זוכר משהו מן החגים של הכפריים: למשל - חג ה"פסחא" - הם הלכו אז לבית-הקברות, עם איזה שהוא לחם, ועם ביצים מצויירות, ושרו. לא היה בכי גדול, כי אם דווקא שירה. זה היה נחמד מאד. בכל זאת - מי שחגג - אלה היו הגויים, לא היהודים! היהודים היו רחוקים מאד מלחגוג!

ככה עברו הימים. זכור לי עוד משהו: הלכנו - כנראה כל המשפחה - לברשאד, לבקר מישהו. אולי קרובי משפחה, או מכרים. ואמא שלי נתקפה שם בהתקפת-אפנדיציט. לקחו אותה לבית-חולים שם, וניתחו אותה, וכולנו גרנו בברשאד וחיכינו לה שתבריא. היא היתה בבית-החולים אולי שבוע, ואני זוכר שבאנו עם אבא לבקר אותה שמה, וטיפלו בה דווקא יפה מאד. בית-החולים היה של העיר - אבל טיפלו בה רופאים יהודים.

בסופו של דבר, בשנת 1944, הגיעו הרוסים, והגרמנים ברחו. כמובן שהיתה שמחה ענקית שהרוסים מגיעים! אני זוכר את כובעי-הפרווה שלהם, עם הכוכב האדום באמצע, וכולם מרוצים שהנה - ההצלה הגיעה! איני זוכר שהיה איזה שינוי מאז שהם באו - אבל כולם שמחו. ואז הם עשו גיוס מהיר, תפסו את כל הגברים שעוד היו מסוגלים לעשות משהו - ולקחו אותם לצבא! גם את אבי לקחו, ועשו אותו אחראי על כמה מאות חיילים. וכיוון שהוא ידע לנהוג במכונית - מהר מאד עשו אותו נהג. כמה-זמן לא ידענו איפה אבא - עד שכעבור זמן לא-רוב (שבוע-שבועיים) הוא בא, אסף אותנו מהר, הלכנו ברגל מרחק-מה, ואז עלינו על משאית עם המעט מטלטלים שהיו לנו. מסתבר, שאבא - שהיה נהג משאית - הכיר נהג אחר, שתמורת שוחד של בקבוק וודקה, הסכים להעביר אותנו את נהר הבוג - חזרה לבסרביה. אני זוכר את הגשר שעברנו, והגענו לעיר ל'יאדניצה - או משהו כזה. מהר מאד המשכנו לכוון רומניה. פגשנו בדרך יהודים, ואבא דיבר איתם על כך שצריך לעלות לפלשתינה. ואז המשכנו לבוקרשט, בירת רומניה.

בבוקרשט היינו אולי שנתיים - או אפילו יותר. חיינו בתוך ריכוז גדול של יהודים, ושם הג'וינט היה פעיל. הם נתנו לנו ביגוד, וגם מזון, והלכנו לבית-ספר יהודי, שהיה ליד בית-הכנסת. אני נכנסתי ללמוד בכתה ג', והמשכתי גם בכתה ד'. גם אחי למד שם, כמובן. אני זוכר, שקיבלנו שם מדליות. ועוד דבר: כיוון שבאנו מתנאים ממש גרועים - עשו לנו בדיקות, וגילו שחסר לי קלציום. על כן - כל יום בא רופא, ונתן לי זריקה בישבן, כל יום צד אחר. היו לי כאבים נוראים, המזרק היה עמק! גם קיבלנו שמן-דגים, וכל הדברים האלה... באמת - באותו ריכוז של יהודים - דאגו לנו ממש יפה.

אני זוכר גם, שטיילנו בעיר. בפארקים ועוד. היתה לנו הרגשה שניצלנו מן הגהינום. היתה אופטימיות. הנה - אני מתקדם; אני לומד; אני עם אבא ואמא שלי, ולא לקחו שוב את אבא לצבא. היהודים, כמובן, חקרו אחד את השני - מה כל אחד עשה במלחמה, ואיך ניצל? והיו

גם כאלה שלא עברו מה שאנחנו עברנו. אבל בנו טיפלו היטב - כדי שנגיע למצב בריא, ונהיה כמו כולם.

אני - שהייתי מאד רזה וצנום - נשלחתי עם עוד ילדים לבית-הבראה בבראשוב. שם היה מאד נחמד. אוירה טובה, כמו במחנה-קייץ. שמו אותנו באיזה ארמון, ואני זוכר שנתנו לנו לאכול בשר-חזיר... ולמה? אמרו, שילדים במצבנו צריכים לאכול את זה - כדי להתחזק ולהבריא! ואני חושב - שההורים העלימו-עין מזה, כל-כך הם רצו שיהיה טוב לילדים. אז חילקו אותנו למשפחות של יהודים בבראשוב, שנרגיש הרגשת-בית. והם - כמובן שאלו וחקרו אותנו מה עברנו ומה עשינו במלחמה - וסיפרתי להם. היינו שם, אולי, חודש ימים, וכשחזרנו - ההורים בדקו איך הבראנו ואיך נהיינו שמנים... מאד-מאד שמחו על ההבראה הזאת. סך-הכל - השנתיים שהיינו בבוקרשט היו שנים של שיקום, של חזרה להיות בני-אדם אחרי הגהינום שהיינו בו.

כך עבר הזמן. בינתיים, אבא שלי יצר קשר עם המשפחה בארץ. הם דאגו לנו לסרטפיקטים - אבל בכל זאת עלינו בעליה בלתי-ליגלית. אינני יודע את הפרטים. הייתי ילד בן עשר - ולא סיפרו לי. אני זוכר, שבשנת 1946 נסענו ליוגוסלביה, לבלגרד, ברכבת. שם, ביער ליד בלגרד התאספו הרבה יהודים. אז עלינו על אניה, והפלגנו בה על הדנובה עד הים השחור, ומשם בים-התיכון לארץ-ישראל. באותה תקופה - אבא שלי היה מאד פעיל: הוא דאג לאנשים בזמן הנסיעה ברכבת, ואחר-כך גם בזמן העליה לאניה. אנחנו - המשפחה - היינו כל הזמן ביחד. עלינו על האניה - והיינו ביחד על דרגש אחד. האניה היתה מיועדת להובלת 700 איש - והביאו בה 2500 איש! הכל היה מלא בדרגשים צפופים, והיה קשה לזוז. אבל כולם קיבלו את המצב באהבה. אנשים מן ההגנה העבירו אותנו - וגם לאניה קראו "הגנה". אני זוכר שהרגשתי רע מאד - והקאתי את הנשמה שלי שם! הכל מסביב היה מסריוח מזה שאנשים הקיאו, ובקושי היה אפשר לעלות למעלה לסיפון. לא אכלתי שום דבר - עד שהגענו לחיפה.

כשהתקרבו לחיפה - כולם יצאו לסיפון והיו צפופים כמו סרדינים, והאניה נטתה על צד אחד. ראינו מרחוק את חיפה - וכולם נכנסו לאופוריה. התחילו לשיר, וכולם היו כאיש אחד בשמחה! אנשי ההגנה הסבירו לנו איך להתנהג: שלא נסכים שיורידו אותנו במקום אחר - מלבד בחיפה! כמובן, מיד הגיעו שתי אניות-מלחמה אנגליות, וליוו אותנו עד הנמל. הם לא רצו לתת לנו להכנס, ונדמה לי שהיתה קצת מלחמה על האניה עצמה, ואולי אפילו נהרגו שני אנשים, כי האנגלים רצו לקחת את האניה, אולי לקפריסין. - אבל, בסופו של דבר - נכנסנו לנמל. היינו האניה האחרונה שהאנגלים הרשו לה להשאר בארץ - ולא גירשו אותה לקפריסין.

דבר ראשון שאני זוכר מן הארץ הוא - שנתנו לנו לבן בבקבוקים כאלה קטנים, ולחמניה, ועגבניה, וזה היה טעים - משהו! עד אז לא ידענו מה זה לבן. ואחרי שכמה ימים לא אכלתי באניה - הכל היה טעים פי-כמה. הביאו אותנו לעתלית. כולם ידעו שזה מחנה-מעבר, והתנאים שם היו בהתאם לכך. שכבו שם כולם אחד על-יד השני, בבלגן גדול. שם אכלתי בפעם הראשונה בננה! נתנו לנו יותר מדי בננות שם...